

ningar i pressen. Ur den kristna konstens synpunkt är arbetet av stort intresse, då de äldsta kristna kyrkotyperna här bli insatta i sitt arkitektoniska och kulturhistoriska sammanhang och ett sällsynt rikt bildmaterial meddelas i form av planer, rekonstruktionsskisser och fotografier av den kristna arkitekturen i hela det hellenistisk-romerska kulturområdet fram till mitten av 500-talet. I samlingsverket *Kyrkans Liturgi* har Axel Rappe publicerat en intresseväckande studie över "Det liturgiska rummet". Den icke så omfattande artikeln ger ypperliga synpunkter på kyrkorummet och dess karaktär. Här har en fin kännare av kyrkans byggnadskonst och en initierad liturgiker fört pennan. Artikeln ger ett utmärkt exempel på vad som kan avvinnas ämnet liturgi och konst, när båda dessa moment beaktas och kyrkorummet betraktas ur gudstjänstlivets synpunkt. Ett värdefullt arbete om våra domkyrkor har Ragnhild Boström mot årets slut framlagt.

Till sist må erinras om det omfattande och betydande arbete, som den riksomfattande föreningen för Kristlig konst bedriver. Genom vandringsutställningar och sammankomster verkar föreningen för kännedomen om den kristna konsten, och genom ett högst givande samarbete mellan präster och utövande konstnärer har redan en ny grund börjat läggas för ett sakralt konstskapande till fromma för vår kyrka.

Lidingö i januari 1953.

Ragnar Stenberg.

Det gammaltestamentliga förföljelsemotivet i uppländsk miljö.

Bland tämligen prosaiska handlingar i samlingen E V:133:1 (Tierp) i Uppsala domkapitels arkiv har en intressant och särpräglad dikt med starkt religiöst motiv insmugit sig. I rubriken lämnas en del upplysningar om författaren och visan. Den lyder: "Een ny wisa componerat aff migh från mitt fängzle Vpsala slott, kan siungas såsom Wivalius wissa nemblig: Warer nu glad mina fiender all dett går nu allt effter er wilia, Aff mitt fängzle den 4 augustj 1666." Författaren har inte utsatt sitt namn under denna lilla introduktion, men själva visan bildar akrostikon på namnet Lars Rafwalson Falk. Han säger själv i den vers som har begynnelsebokstaven N (sista bokstaven i namnet Rafwalson): "Nu ändas mitt nampn som wart bekant, vthj Swerigis så många / alrig trodde iag då för sanning än de skole så gånga." Dikten avslutas med det latinska finis och en devis likaledes på latin.

Specialisterna på uppländsk personhistoria från stormaktstiden ha ej

lyckats identifiera denne Falk. Bibliotekarien Gustaf Holmgren i Uppsala har sedan länge sökt spåra honom men förgäves. Det kanske dock inte är en alltför djärv gissning att antaga, att författaren är en soldat — av vad grad må vara osagt — som av någon förseelse blivit kastad i fängelse på Uppsala slott. I en av de sista stroferna av visan, där diktaren bjuder farväl till sina kamrater, står det nämligen: "Alle soldater j gemeen rätt huar och een, biuder iag margelunda..." Han har i den föregående versen tagit avsked av sin släkt, och om man följer den vanliga gången i "farvälvisor", så faller det sig naturligt, att Falk först säger sitt "adieu" till blodsförvanterna och sedan i följande vers till sina vapenbröder.

Falk har tydligen fått åtnjuta någon slags skolbildning, lärt sig skriva och använda ett och annat latinskt ord. Han stavar dock rätt illa — även efter 1600-talets sätt att se. Någon överdängare i versskrivningskonsten är han inte heller. Dikten intresserar inte av formella skäl utan av innehållets lidelsefullhet. Under fängelsetiden har han börjat grubbla över livets vedervärdigheter och över fienders och ovänners ondskas. Han har i denna folkvisebetonade dikt sammanfattat sina tankar över detta ämne.

Lars Wivallius är Falks litterära förebild. I dennes mycket sjungna visa "Warer nu glad mina fiender all" är det ju också en fängslad man, som får komma till tals. (H. Schück, Lars Wivallius, hans liv och dikter. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet 13, 1893—95).

När Falk skrev sin visa den 4 augusti, hade han suttit i fängsligt förvar en fjorton dagar eller så. I tredje strofen lämnar han nämligen upplysningen, att fienderna "rätt j julij" överföllu honom med list och läto bortröva honom. Denna korta tid i Uppsala slotts fångtorn har tydligen varit mer än tillräckligt för Falk. Stroferna välla fram med en tung häftighet, och orden framslungas med en lidelse, som låter oss ana hat. Eftersom visan med all säkerhet är skriven under ett affekterat själstillstånd, saknar den i viss mån klarhet och reda. Det är svårt att få någon egentlig föreställning om vad Falk egentligen har gjort sig skyldig till, och varför hans fiender kunnat få honom satt i Uppsala fängelse.

Det verkar som om Falk i hastigt mod skulle ha fällt något oförsiktigt omdöme om någon. Majestätsbrott? Hans obetänksamma ord har blivit honom till fall. Detta kommer tydligt fram vid flera tillfällen. "Alrij hade iag trod, att desse ord, skulle så högt verteras, som de effter mig, så och mitt lijff wilia nu practicera." Han kunde aldrig ana, att hans ord skulle skada någon människa, men genom fienders list har hans tal blivit orsaken till att han hamnat i fängelse. "Alrig hadhe iag tänkt medh mina ordh någors ähra förkränkia." För den förmenta ärekränkningens skull läto ovännerna den tunga olyckan drabba Falk. "Låte mig aff wredenes natur / innan mur / fängzlat grijpa, och fångha / allena för ett ord heller tu måste lijda twånga." Han uppmanar sina soldatkamrater, att de

inte skulle låta locka sig att begagna sin tunga till fåfänglighet. Den snabba tungan kan med vädrets hastighet komma själva döden åstad. "Lika som vädret snart / medh een faart / blåås ofuanfrån een sijda, så och tine tungors art / kan till dödhen bringa och wijka."

Orsaken till Falks lidande var enligt hans eget omdöme ytterst ringa och obetydlig. I varje fall stod fängelsestraffet inte i proportion till förseelsen. Falk väntade på sin dom, troligen på själva döden. I dikten talas det mycket om att döden väntar dess skapare. Dödsängesten ligger över honom som en mara, som han förgäves söker att göra sig kvitt. Han lider orättvist dessa kval. Han är säker på, bergfast övertygad om sin oskuld, och det gör inte ängesten mindre. Han vill inte dö. Han är full av lust att leva och önskar ytterligare tid på denna jord. Han hycklar inte någon hinsideslängtan, som han inte kan känna. Han är sannolikt en ung människa, som anser sig ha livet framför sig med alla dess möjligheter och dess lockande spänning. Hans bekännelse griper genom sin uppriktighet och sin mänsklighet. Det är inte ofta som livslusten får komma till tals i den andliga visan på ett sådant friskt och naturligt sätt som här. Den medeltida mystiken med starka inslag av nyplatonisk "Gelassenheits"-stämning har oändligt många fler tillfällen att göra sig hörd i 1600-talets religiösa diktning.

"För sanningh är mig okiärt, från denne werlden skilias, den iag vthj bästa tidh ny vprunden som een lijlia." Falk använder en del poetiska uttryck, som inte blott har biblisk anknytning utan även har hemortsrätt inom folkvisan. Det bästa och mest typiska exemplet talar romantiskt om fågeln i lunden, morgonstund och om kvistar och träd. "Rätt som een fogel i lund / om morgonstund / spelar på trää och quistar . . ."

Tanken på döden släpper inte diktaren. "Wore mig kiärt i wärlden här än någon tidh få lefua." Han ville mer än gärna taga tillbaka sina olycksdigra ord, om han blott därigenom kunde få behålla livet. "Mina fåfenga ord med hogsta och fart will jag platt öfuergifua." Han hade dock inte mycket hopp, om att han skulle bliva benådad. Skulle han dö, ville han bliva avrättad så fort som möjligt och beder därför, att hans motståndare skulle skynda sig med att föra honom till avrättsplatsen. "Så beder iag dem all / som willia mitt fall / låte mig ej länge tuinga, vthan före mig bort / till denna ort / som iag aff wärlden skall skilias." Hans sång måste snart tystna, ty hans "hiertans klang är nu beladd medh dödzens bojor tunga". Fängelsetiden, vid diktens tillkomst blott en fjorton dagar, var och skulle bli en lång väntan på det fruktansvärda, som ovännerna kunde åstadkomma genom sin ondska.

Falk hade trots sin pessimism och sin tärande bitterhet kvar förtröstan på Gud. Gud skulle hjälpa honom och frälsa honom från ovänners hand. Redan i inledningsstrofen finna vi temat. Fienden begär en orättfärdig handling mot författaren, men Gud, som är rättvis och nådig mot de

sina, frälsar från allt ont. "Lida moste iag pijn för rijnga tijng / och i fängzle att sittaa / Gudh hielper mig wist / från theras list / de hafua ter aff ingen nytta."

Den gudomliga hjälpen och frälsningen skulle om inte förr komma i den stund, då han led dödens pina. Samma dag, som han skulle avrättas, komme att bliva en triumfens dag för honom trots den skymfliga döden. Han tröstade sig vid detta hopp. "Om samma dag / wist hoppas iag / min siäl till himbla fara / från denne jämmerdaal / möde och qual / till glädie och ängleskara." Denna förhoppning om himmelsk glädje bottnade i tron på Gud och på hans förmåga att frälsa syndare och skänka syndernas förlåtelse. Diktens sista vers formar sig till en bön om att Gud måtte komma till den fångne. "Kom Gudh min tröst, glädie och frögd, min högsta skatt och croona / som medh tin dödh / mig aff nödh / och mina synder försånatt."

I skildringen av själens himmelsfärd och den väntande saligheten använder sig författaren av kända motiv från uppbyggelselitteraturen. Att lämna jämmerdalen för att förenas med de heliga änglar är onekligen en biblisk och nytestamentlig föreställning. Motivet finns givetvis i otaliga dödsberedelsepsalmer, böner i dödens närhet och predikningar, där de eviga tingen ställas fram för själarna till tröst. I 1600-tals litteraturen möter detta tal mycket ofta, och att Falk helt spontant tillgriper det kan säkerligen förklaras av att han hört och läst åtskilliga gånger om flykten från jämmerdalen och hemkomsten till änglarnas värld.

Temat om fiendens till synes stora övermakt och triumf över den fördelade och Guds frälsande hand återfinnes som bekant i ett vida större och mera betydelsefullt sammanhang än i en fånges klagovisa från mitten av 1600-talet i stormaktstidens Sverige. I åtskilliga av Psaltarens psalmer är detta det genomgående temat. Det svenska 1600-talets höga uppskattning av psaltarpsalmerna ha satt många och djupa spår i fromhetslivet. I dess litterära dokument kunna ett nära nog oöverskådligt material framdragas. Här må räcka med att hänvisa till Psaltarens givna plats i tidens mest anlitade andaktsböcker, manualerna och klenodierna.

Lindquist, som företagit en inventering av bibelcitaten i stormaktstidens bönböcker, har kunnat konstatera, att Psaltaren är den ojämförligt flitigast använda bibelboken. (D. Lindquist, Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet. Stockholm tr. i Uppsala 1939, s. 304 f.).

I den religiösa och hymniska diktningen framstod Psaltaren av lättförklarliga och lättförståeliga skäl som en av de allra främsta inspirationskällorna och fyndgruvorna. Förföljda och ångestfyllda människosjälar funno tröst och hjälp i de urgamla böneorden. Den stränga biblicism, som var förhärskande, medförde dock, att även hämndtanken slog rot i den svenska parafrasdiktningen och ropet om fiendens straff och tillintet-

görelse återgives bokstavstroget i psalmer och andliga visor, som hämtat stoff från "den lilla Bibeln." Det är en fullt riktig psalmhistorisk iakttagelse, som biskop Gezelius gör, när han i biskopskollegiet under granskningen av 1694 års psalmbok, fäller omdömet, att äldre psalmförfattare inte så noga följt förlagans bokstavslidelse, när de diktat parafrafer över psaltarpsalmer. (B. Wahlström, Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok, Akad. avh. Uppsala 1951, s. 191.). Gezelius uppträdde gentemot majoriteten som förespråkare för en friare uppfattning av psalmens förhållande till den gammaltestamentliga förlagan. Han lyckades dock inte vinna gehör för sin åsikt.

Den ovan relaterade händelsen från den biskopliga psalmgranskningen kan sägas vara ett gott exempel på den allmännast omfattade åsikten om bundenheten vid Psaltarboken. Denna inställning bidrog att stärka och bevara den gammaltestamentliga hämndtanken i många av de svenska psalmerna både de som författats med tanke på mer eller mindre officiella psalmböcker och de som diktats av någon särskild mer personlig anledning såsom Falks här aktuella visa.

Om Psaltarens stora betydelse för svensk diktning se bl. a. E. Wrangel, Davids Psaltare i svensk kyrkosång. (Tidskrift för teologi 1891 och 1893). Wahlström, a. a., 81 ff.

Fängelsevisan från Uppsala slott är inte på något sätt parafraferad över en psaltarpsalm eller enskilt böneord ur Psaltaren. Falks situation var onekligen så särpräglad, att det individuella draget blir det avgörande. Men under diktens ord skälver samma förtrytelse över de "wäldiges" framfart och orättvisa, som är kännetecknande för Psaltarens "förföljelsepsalmer" och de kyrkvisor, som stå i direkt eller indirekt beroende av Psaltaren. De "wäldige" är en ofta brukad term för att beteckna fiender och ovänner. Den förfördelade är den ensamme, arme och oskyddade. Ibland är han också främlingen. Falk är inte oberoende av de samtida svenska psalmböckernas material.

Åbopsalmboken, som är en god källa för kunskapen om psalmstoffet från mitten av 1600-talet, får lämna bidrag till en kort skissering av förföljelsemotivet i svensk diktning.

Om de onda fiendernas stora makt och välde får man en god föreställning i parafrasen över den tredje psalmen (v. 1). "O Herre hwadh en mächtig hopp / Fiender sigh vphäfw / Moot migh medh dödstrugh och stoor roop / Min siäl til at bedröfw . . ." Av psaltarpsalmen 37 finns det inte mindre än tre olika parafraseringar, som ha den gemensamma rubriken "Tröst emoot the gudfruchtigas förtryck och mongahanda fiender." Det är möjligt, att en och annan uppfattat de i psalmerna omnämnda fienderna som församlingens och den enskilda själens fiender såsom synd, död och djävul. Nära till hands låg även att identifiera fienderna med aktuella kyrkopolitiska sådana som papister och kalvinister, turkar

och vederdöpare. Men troligen tolkades de allra flesta förföljelsepsalmerna individuellt, så att sångaren, läsaren eller bedjaren intog den förfördelade oskuldens plats och lät fienderna vara de egna ovännerna och motståndarna.

Ett mycket drastiskt exempel på detta finns i volymen E 5 (Väddö) i Uppsala domkapitels arkiv. En Guds ords förkunnare hade nämligen använt sig av en av de ovannämnda parafraserna över psaltarpsalmen 37 för att offentligen giva uttryck åt sin harm över sina fiender, en inspektör och en magister. Han skulle enligt sina vedersakare med alltför påfallande ivrighet ha sjungit versen: "Vthrotas moste alle the / Som argheet och onsko driifwa / Men the som effter Herran see / Skola i landet blifwa / Snarlige kommer then ondas fall / At han hädan förswinna skal / Eij skal tu honom meer finna."

För att ingen skulle undgå att förstå psalmens fromma önskan, blev samma psalm sjungen ännu en gång nämligen efter predikan. "Låt thet icke förtryta tigh / Om the än finnes marge / Som i alt ondt beflijta sikh / Och äre sin nästa arge / Som gräs och höö skola the fulsnart / Affhuggas och wisna medh en fart / Tin tröst skal Gudh doch wara." Det förelåg ingen tvekan om att psalmen var menad som en bön mot den processande inspektören och hans vän magistern. Det var nämligen brudpar i kyrkan och vid dylika tillfällen brukade givetvis inte sjungas någon förföljelsepsalm utan i stället "Säll är den man som fructar Gud."

Ett klassiskt exempel på kyrkopsalmens förmåga att måla de väldigas raseri och ondska är den tredje versen av "Vthan Herren faller oss til / När fienden moot oss strijda." "The rasa fast och träda fram här / Som the oss wille upäta / Til mord står alt the ras begär / Slijkt är ju Gudh förgäta / Som haffzens wågor bulra och slå / Så ock the effter wårt lijff stå / Ther sikh Gudh öfwer förbarme." Denna vers skulle lämpligen ha kunnat sättas som ingångsspråk till Falks visa, liksom tredje versen av tröstvisan i motgång "Sorgen för glädien går / Gemeent hwart åhr från åhr" skulle ha varit en lämplig avslutning. Den summerar samman huvudbeståndsdelarna i den upsaliensiska fångvisan. "Gör tigh stadigh ther emoot / När tu hafwer förstådt / At owennen tigh gnager / Och går effter tin skada / Gud kan then list wäl stilla / Och tigh medh frögd vpfylla."

Gudsförtröstan och glädje i Gud är i de flesta fall slutackordet i förföljelsepsalmerna. Så är det också, som vi ovan sett, i Falks visa. Dess författare deklarerar sin vilja att leva vidare, men han böjer sig för Guds vilja och anser inte den jordiska glädjen vara förmer än den himmelska. Den enkla visan förtäljer för oss om stora ting, en människas seger över sig själv.

Bengt Wahlström.